

AQCHAXON-QAL'A MANZILGOHI

Aynur Polatbaevna Aytmuratova

Qoraqalpog'iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyi ko'chma ko'rgazma bo'limi boshlig'i

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-I6-4>

Annotatsiya: Maqolada Aqchaxon-qal'a manzilgohi, Amudaryo deltasida joylashgan hududning tarixi, Aqchaxon-qal'a atamasining paydo bo'lishi va manzilgohdan topilgan yodgorliklarda boshqa davlatlar ta'siri haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek Aqchaxon-qal'a devoriy suratlari va ularning mazmun mohiyati ochib berilgan.

Kalt so'zlar; Aqchaxon-qal'a, delta, satrap, sak, Ahamoniylar, zardushtiylik, Ahuramazda, Aqshako'l, Istemes, Qazaqlijatqan, akinah, oromiy, Stosh.

Abstract: The article provides information about the Aqchakhan-fortress settlement, the history of the area located in the Amudarya delta, the emergence of the term Aqchakhan-fortress, and the influence of other countries on the monuments found in the settlement. Also, the mural paintings of Aqchakhan-Qala and their content are revealed.

Key words; Aqchakhan-Qala, delta, satrap, Sak, Achaemenids, Zoroastrianism, Ahuramazda, Aqshakol, Istemes, Kazaklijatqan, Akinah, Aramaic, Srosh.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumanida joylashgan Aqchaxon-qal'a manzilgohi fanga 1956-yillar ma'lum bo'lgan bo'lsa, unda arxeologik tadqiqotlar olib borish davri O'zbekiston Respublikasining mustaqillik davrlariga to'g'ri keladi. Darhaqiqot mustaqillik sharofati mintaqaning barcha jabhalarda istiqbolli yo'llarni ochdi va belgilab berdi. Chet el davlatlar bilan ishlash imkoniyatlari Aqchaxon-qal'a yodgorligi tadqiqot ishlarida namoyon bo'ldi. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston bo'limi Gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti va Avstraliya bilan hamkorlikda V.Yagodin va Svend Xelms va Alison Bettslar Aqchaxon-qal'a yodgorligini ilmga tadbiiq etish ishlarini boshlab berdi. Aqchaxon-qal'ada qazish ishlari 1994 yil, birinchi dala mavsumi 1995 yilda Yagodin, Xelms, O'rta Osiyo istehkomlari bo'yicha mutaxassis G'ayratdin Xo'janiyazov va Nerriman Yusopovlar ishtirokida o'tkazildi. 1996 yilda Betts birinchi marta ularga qo'shildi. Dala ishlari xususiy va kichik hajmda moliyalashtirildi. Markaziy yodgorlik va Aqchaxon-qal'adagi istehkomlarni qurish ishlari boshlandi. 1997 yilga kelib Avstraliya jamoasi ekspeditsiya ishiga haq to'lash uchun ko'ngilli turizm sxemasini yaratdi.

Aqchaxon-qal'adagi qazishmalar istehkomlar bilan boshlandi, bu joyning asosiy xronologiyasini o'rnatdi. Bir qator radiokarbonli datinglar shuni ko'rsatdiki, u miloddan avvalgi 3-asr oxiri - 2-asr boshlarida tashkil etilgan va eramizning 2-asr o'rtalarigacha, tinch yo'l bilan tashlab ketilganga foydalanishda davom etgan. Biroq, o'z tarixining qaysidir davrida Aqchaxon-qal'a hujumiga uchradi. Qo'rg'onlarning bir qismi yondirilgan va devorlarni yo'q qilishga urinish izlari bor. [1.12].

Aqchaxon-qal'a yodgorligi tarixi Aqchaxon-qal'a ikki ming yillik tarixga ega ulkan mustahkam qal'a bo'lib, bir vaqtlar "Xorazmiya" nomi bilan mashhur bo'lgan qadimiy zamin podshosining qal'asidir. Aqchaxon-qal'a Amudaryo deltasida joylashgan bo'lib, Pomir va Hindukush tog'laridan boshlanib, Qizilqum va Qoraqum cho'llari qumlaridan oqib o'tib, Orol dengiziga quyiladi. Asrlar davomida daryo o'z yo'nalishini o'zgartirdi, ayniqsa deltada. Vaqti-vaqti bilan sharqqa qarab Sulton-Uaiz-Dagi tepaliklari etagiga oqib, dengizning janubi-sharqiy qismiga quyiladi. Boshqa joylarda esa g'arbga qarab uzoqqa siljigan va vaqti-vaqti bilan hatto

Kaspiy dengizining sharqiy qirg'oqlariga ham yetib borgan qadimgi O'zboy bo'ylab oqib o'tadigan Sari-Qamish ko'liga qo'shilib ketgan. Osiyo quruqligining Pomir va Tyan-Shandan Kaspiy dengizigacha, Qozog'iston o'tloqlarining janubiy chekkasidan shimolda Afg'oniston va Eron bilan chegaradosh tog'largacha bo'lgan bu qismi odatda Markaziy Osiyo deb nomlanadi. Uning tarixi buyuk imperiyalarning yuksalishi va qulashi, bosqinlar va bosqinchiliklardan biridir, lekin u sharqdan Xitoyga, g'arbdan Yevropaga, shimoldan Rossiyaga va janubdan Hindistonga boradigan savdo yo'llarining kesishmasi bo'lganligi bilan muhim bo'lgan.

Miloddan avvalgi 550 yilda. qudratli hukmdor Buyuk Kir boshchiligida Ahamoniylar qirollik avlodi Midiya imperiyasini ag'darib tashladi va o'zini Eron ustidan hukmdor sifatida o'rnatdi. miloddan avvalgi 6-asrga kelib, Amudaryo deltasi imperiya tarkibiga kirdi. Yunon tarixchisi Gerodot delta-Xorazm xalqlarini, o'sha paytda ma'lum bo'lgan 16-satraplik tarkibiga kiruvchi imperiyaning ma'muriy bo'linmalarini, parfiylar, so'g'diylar va ariylar bilan bir qatorda janubiy Turkmaniston va Samarqand aholisini sanab o'tadi.

Doro 1 ning targ'ibot sifatida qo'llangan targ'ibot matnlarida xorazmliklarga to'xtalgan. Xorazm firuzalari uning imperator erlarining barcha boyliklari bilan bezatilgan Susadagi muhtasham saroyini bezash uchun berilgan. Garchi Ahamoniylar davrida Xorazmda va undan tashqari hududlarda sotilgan ayriboshlash haqida kam ma'lumotlar saqlanishiga qaramay, Susa fondi nizomlarida xorazmliklar u yerga saroyini bezash uchun firuza olib kelganliklari ko'rsatilgan. Bu Qizilqumdagi firuza konlarida arxeologik jihatdan namoyon bo'lgan. Baqtriya va So'g'diyonada topilgan firuzaning Qizilqumdan kelib chiqishi bu janubiy vohalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Ahamiyatlisi, Prugerning yozishicha, Marvdan Xorazm firuzasi topilgan.

Miloddan avvalgi 7-asrga kelib. Deltaning g'arbiy qirg'og'ini sak qabilalari egallagan, sharqiy qirg'og'ida esa aholisi arxeologlarga Amirobod madaniyati nomi bilan ma'lum bo'lgan kichik dehqon qishloqlari vujudga kelgan. Ushbu tub o'zgarishlarda birdaniga tubdan yangi madaniy ta'sirlar paydo bo'ldi. Bu Amudaryoning g'arbiy oqimlaridan biri bo'lgan Daudan shoxchasida mustahkamlangan Kuzeli-g'ir manzilgohi shaklida yaqqol namoyon bo'ladi.

Kuzeli-g'yr aniq janubiy ta'sirni ifodalaydi. Xuddi shunday janubiy sopol buyumlar daryoning g'arbiy tarmoqlari bo'ylab ba'zi aholi punktlari va qabristonlarda ham uchraydi. Tarixiy jihatdan bu o'zgarishlar yo Ahamoniylar tomonidan Xorazmni nazorat qilishiga sabab bo'lgan yoki birinchi ta'sirning haqiqiy namoyon bo'lishi bilan bog'liq. Kuzeli-g'irning asosini miloddan avvalgi 530-yillardagi Buyuk Kirning O'rta Osiyoga yurishi, miloddan avvalgi 520-yillardagi Doro o'sha yerlar ustidan doimiy nazoratni ta'minlash zarur deb topgan vaqt bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Xorazmning haqiqiy salohiyati sharqiy qirg'oqda yotardi va bu madaniy ta'sirlarning tarqalishi uchun biroz ko'proq vaqt kerak bo'ldi. Biroq, ular buni amalga oshirishi bilanoq, voqealar jadal rivojlana boshladi. Ahamoniylar madaniyati o'zi bilan sug'orma dehqonchilik va monumental me'morchilik bilan bog'liq muhim texnologik ko'nikmalarni olib keldi. Olimlar tomonidan tiklangan ushbu davr arxeologik materiallari kulolchilik buyumlarida Xorazm va Ahamoniylar aloqasi kamligi, kulollarning mahalliy uslubi fors xarakteriga o'xshash artefaktlar topilib, bu Ahamoniylar ta'sirining Xorazm hayotiga qay darajada singib keta boshlaganini ko'rsatishga yordam beradi.

Ahamoniylar hukmronligi davrida xorazmliklar o'z o'liklarini dafn etishmadi. Buning sababi ahamoniylardan meros bo'lib qolgan diniy urf-odatlar majmui asosida zardushtiylik dinini xorazmliklar o'ziga xos xususiyati bilan ishlab chiqdi. Zardushtiylik eng qadimgi dunyo dinlaridan biridir. Miloddan avvalgi 11-ming yillikda paydo bo'lgan. Avesto matnlarida, uning izdoshlarining diniy kitoblarida Zardusht payg'ambar Zardusht nomidan olingan. Zardusht dinida iymon-e'tiqodni o'rgatgan va boyitgan oliy xudo Axura Mazda hisoblangan.

Zardushtiylik olovni ulug'lash bilan ham ajralib turadi. Olov poklik va poklanish bilan bog'liq bo'lib, ruhiy aloqani moddiy jihatdan ifodalash vositasi edi. Ahamoniylar dunyosida shohlar o'zlarini xudo Ahura Mazda bilan yaqin munosabatlarini ramziy ma'noda olovli qurbongohlar oldida turib tasavvur qilishgan.

Xorazm podshohi eramizdan avvalgi 328-yilda Iskandar Zulqarnayn bilan uchrashish uchun Samarqandga kelgani haqidagi tarixiy ma'lumotlar tasdiqlaydi. Unga ko'ra miloddan avvalgi IV asr oxirlarida Xorazm podshohi Farasmon Maroqandda Makedoniyalik Iskandar huzurida bo'lgan. [3.229-263b]. Iskandar Forsni zabt etishda va O'rta Osiyo bo'ylab yurishida cho'l bo'ylab juda shimolda joylashgan Xorazmni bezovta qilmadi. Biroq, yunon urf-odatlarini, me'morchiligi va san'at uslublari O'rta Osiyoning an'anaviy hayotiga singib ketganligi sababli uning ta'siri butun mintaqaga keng tarqaldi.

Milodiy I asrga kelib Samarqand atrofidagi yerlarda yangi kuch paydo bo'ldi va u oxir-oqibat Shimoliy Afg'onistonda Kushonlar imperiyasi sifatida o'zini namoyon qildi. Ularning hukmdorlari bir guruh ko'chmanchi qabilalardan bo'lib, o'z dushmanlari Xiongnular tomonidan Xitoy chegaralaridan quvilgan. G'arbga burilib ketgan yuchchilar Shinjon cho'llarini bosib o'tib, yirik imperiyalardan birining shohlari sifatida o'rtnashish va birlashish uchun Shinjon cho'llarini kesib o'tgan. Hindiston shimoli bo'ylab cho'zilgan va Xitoy va Rim o'rtasidagi hozirda yaxshi yo'lga qo'yilgan sharq-g'arbiy Ipak yo'llari bilan uchrashish uchun boy savdo-sotiqni tortib olgan, Kushonlar, ehtimol, Xorazmiyani hech qachon nazorat qilmagan, ammo ularning ta'siri va moddiy madaniyatning yangi jihatlari janubiy me'morchilik uslublari aniq ko'rinadi.. Biroq, bu kuchga kirgunga qadar Aqchaxon-qal'a tashlab ketilgan va Xorazmning janubga ochilish tarixini uning vorisi To'proq-qal'aning qirol qal'asida yaqqol ko'rish mumkin. [1.17-22].

Neolit davrida qadimgi Amudaryo deltasining daryo kanallari Sulton-uiz-tog' tizmasi bilan cheklanib qolgan, buning natijasida uning janubiy yon bag'irlarida ko'l paydo bo'lgan. Bu ko'lning sharqiy burchagidan suv shimolga, Sulton-uiz-tog'ning so'nggi chekkasidan o'tib, Orol dengizigacha oqardi. 10—11-asrlarda toshqin suvning to'lib ketishi natijasida yangi kanal — Kerder kanali paydo bo'ldi. O'rta asrlardagi arab yozuvchilari ham katta toshqinlarni tasvirlaydilar. 19-asrda bu hududning barchasi Istemes toshqinlari yoki ko'llar sifatida tasvirlangan. Vaqti-vaqti bilan qurib, keyin yana paydo bo'ladigan bu ko'llarning tarixiy mavjudligi mahalliy qoraqalpoq folklorida o'z aksini topgan, bu erda ko'plab hikoyatlarda Istemes ko'li haqida so'z boradi. Ushbu ko'llarning mavjudligini bilvosita isboti arxeologik yodgorliklarning tarqalishi bilan ko'rsatiladi, chunki ko'llar bilan qoplangan deb hisoblangan hududda qadimiy yoki o'rta asrlarga oid joylar yo'q va juda kam sonli aholi punktlari mavjud. 20-asr boshlarida Istemes ko'lining ruscha xaritasida Aqchaxon-qal'aning o'sha paytda qirg'oqqa yaqin joylashganligi ko'rsatilgan. Bugungi kunda undan Ellik-qal'adagi Aqchako'l ko'li qolgan

Filolog olimlar S.Baxadirova va K.Mambetnazarovlar tomonidan berilgan ma'lumotlarda ko'l afsonalari haqida turli tafsilotlar keltirilgan. Qadimda xonlikda ko'l paydo bo'ladi, xonning nomi bilan Aqshaxon yoki Aqshako'l deb nomlanadi. Oradan biroz vaqt o'tib sulton Suyun ismli podshoh Aqshako'lga quyib turish sag'asini buzib tashlaydi. Natijada Nazlimxon sulu qismi suvsiz qoladi. Nazlimxon sulu murosa bilan Sulton Suyunga sag'ani ochtiradi. Bir necha yil vaqt o'tgach Aqshaxon ko'li quribdi, keyinchalik ko'l yana to'lib Istemes ko'li paydo bo'libdi. Vaqt o'tishi bilan ko'l yana qurib o'rni To'rong'ilsoyga aylanadi. XX asrning 50-yillarida ko'lga yana suv keladi va u yana Aqshako'l deya nomlanadi. Ko'l yonidagi hududlar Aqchaxon-qal'a deb nomlanadi boshlaydi.

Sharqiy qismida Aqshako'l, shimolda Qizilqala joylashgan, hozirda mahalliy xalq orasida "Qazaqlijatqan" deb nomlanuvchi yodgorlik Aqchaxon-qal'a hisoblanadi. Mazkur yodgorlikning Qazaqlijatqan deb nomlanishi, XX asrning 20-yillarida Qozoq xalqi orasi tarixida kuchli ocharchilik davri o'tdi. Oqibatda ayrim qozoq xalqi Qizilqal'a, Aqshaxon-qal'a, Tuproq-qal'a hududi yoniga kelib qo'nim topadi. Bu ma'lumotlarni 1981-1982-yillarda Qizilqal'adagi tadqiqot ishlari vaqtida Guzenbay Mergenbayev shu yillarning qiyinchiliklari haqida hikoya qilib beradi. [6.29b]

Aqchaxon-qal'a Qadimgi kanallar eski daryo o'zanlari bo'ylab o'tib, delta orqali suvning tabiiy oqimi uchun qulay oqimlarni ta'minlagan. S.P.Tolstov ekspeditsiyasi uchta asosiy kanal tizimini aniqladi; bular Kelteminar, Qirq Qiz (Tazabagyab) va Amirobod. Ichkarida mahalliy lashtirilgan sug'orish sxemasining nozik tafsilotlarini eng yaxshi saqlagan quyi tizim Toshkirmen edi. Ushbu vohada kanallar, uylar va yirik inshootlarni o'z ichiga olgan keng ko'lamli

xususiyatlarni topish mumkin. Tosh-Kirmon vohasini oziqlantiradigan asosiy kanal, Amirobod tizimi o'z kelib chiqishini Amudaryodan ajralgan, u yerdan ikki yoki ehtimol uchta yordamchi kanallar tizimiga tarmoqlangan, deb hisoblaydi. Bir tizim bilan Tuproq-qal'asiga (Gavxor), ikkinchisi esa Duman qal'aning o'ziga boradi. Tosh Kirmon vohasi odatda quyidagicha aniqlanadi: g'arbida zamonaviy qishloq xo'jaligi zonasigacha, shimolda u Sulton Vaiz Dagi tog'lari bilan chegaralanadi; sharqda taxminan shimoldan janubga, janubdagi Duman qal'aning o'rnidan 30 km uzoqlikda, shimolda Tuproq-qal'aning baland devorlarigacha oqib o'tadigan bir qator cho'zilgan chuqurliklar mavjud. Tosh-Kirmon-tepadagi kanal chizig'ini, ehtimol, Duman Qal'a tomon eski daryo o'zanlari bo'ylab kuzatish mumkin. Aqchaxon-qal'asi g'arbga yaqinroq joylashgan bo'lib, bu joydan o'tadigan kanal tizimining chizig'i aniq emas. Aqchaxon-qal'a atrofidagi relyefni o'rganish shuni ko'rsatadiki, Istemes ko'li undan foydalanish vaqtida g'arbiy tomoniga yaqinroq ko'chib ketgan bo'lishi mumkin. Ular shuningdek, hozirda qoplangan qumtepalar faqat tashlab ketilganidan keyin paydo bo'lganligini ko'rsatadi. Shuning uchun, buning ikkita versiyasi mavjud: birinchisi, ular asta-sekin ko'chib o'tgan, hozir barqaror va qisman o'simliklar bilan qoplangan, ikkinchisi, aftidan, ular ko'l aholi punktidan chekinib, odamlar bu joyni tark etgandan keyin paydo bo'lgan.

Aqchaxon-qal'a yodgorligi me'morchiligi, u erdan topilgan amaliy san'ati ayniqsa tasviriy san'at namunalari ilmga judayam qiziq tafsilotlarni taqdim etdi.

X qazishmalarda W1, W8 va W9 devorlarida rasmlar topilgan. Eng katta va eng yaxshi saqlangan W1 - yovvoyi echki, echkning ajoyib tasviri. Markaziy Osiyoda yovvoyi qo'y va echkilarning shoxlari qadim zamonlardan oq ramziy ahamiyatga ega bo'lgan. Mis chiziq bilan bezatilgan tog' qo'chqorining bosh suyagi va shoxlari To'proq-qal'a ibodatxonalaridagi ikkita aholi punktidan biriga (eramizning IV-V a) sajda qilish qurbonligi sifatida qo'yilgan, qo'chqor yoki echki shoxlari esa bir qismi bo'lgan. "Avesto"da yovvoyi echki o'nta shakldan birida ko'rsatilgan, chunki Zarotatastra G'alaba xudosi bo'lgan. Podshoh Aqchaxon-qal'ani ushbu muhim xudo bilan bog'lash uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

W8 - markaziy binoning g'arbiy darvozasiga olib boradigan uzun yo'lak. U drenaj bilan qoplangan. Rasmlarning parchalari W8 va W9 kichik kamerada topilgan. Ulardan birida uzum dastalari va barglari orasidan qaraydigan odam yuzining bir qismi tasvirlangan. Ikkinchisida qo'lning qaysidir qismini ushlayotgan detali ko'rsatilgan. Uzum va uzum barglari ellinistik ta'sir va Dionis sharobini nishonlashdan dalolat beradi.

Markaziy bino atrofidagi koridorning ichki devoridagi suratlar G'arbiy yo'lak va Shimoliy yo'lakning g'arbiy qismida qazish ishlari vaqtida topilgan. G'arbiy yo'lakning janubiy qismida devorlarga chizilgan rasmlar qisman, ammo yomon saqlanib qolgan. Ularda odamlar boshchiligidagi otlarning yurishi ko'rsatilgan. Kichik tafsilot saqlanib qolgan va tasvirlarning faqat pastki qismlari qolgan. Darvozaning shimolidagi g'arbiy yo'lak har biri qora to'rtburchak bilan hoshiyalangan bir qator byust portretlari bilan to'ldirilgan edi. Ular yo'l-yo'l liboslar, boshlarida murakkab tiaralar, bo'ynlariga esa ajoyib tilladan spiral bo'yinbog'lar taqadilar. Ularning quloqlari qizil rangga bo'yalgan va ularning ko'pchiligi osilgan sirg'alar kiygan holda tasvirlangan.

Peshonaga o'rnatilgan va boshning orqasiga lenta bilan bog'langan dekorativ tasma - bu yuqori maqomning, ayniqsa qirollik oilasining qadimiy ramzidir. Yunonistonda u bronza davriga borib taqaladi. O'rta Osiyoda Aqchaxon-qal'a davrida uni Yunon-Baqtriya va Parfiya podshohlari kiygan. Biroq ularning hech birida qushlar, gullar va qirrali cho'qqilar bilan bezalgan xorazmlik namunalari yo'q edi. Oltin spiral marjon ham Parfiya podshohlari, ham cho'lning sak ko'chmanchilari orasida elita tomonidan kiyiladigan kuch va obro'-e'tibor ramzi bo'lgan. Ularning tangalarida parfiya marjonlarini ko'rish mumkin, sak qo'rg'onlaridan yig'ilgan marjonlarni esa Sankt-Peterburgdagi Ermitajda ko'rish mumkin. Portretlar aniq gender xarakteristikasi yo'qligi sababli qiziquvchan. Ular soqollari toza va yosh yigit yoki ayollar bo'lishi mumkin. Ayniqsa, yuz tuklarining yo'qligi diqqatga sazovordir, chunki o'sha paytda O'rta Osiyo san'atida ko'pchilik erkaklar to'la soqol bilan tasvirlangan. Biroq, portretlar yonida joylashgan matnlar bilan bo'yalgan ba'zi parchalar ba'zi fikrlarni beradi. Oromiy yozuvida, lekin xorazm

tilida yozilgan fikrlarda "shoh" va "o'g'il" ta'riflari uchun so'zlar bilan birga ba'zi qisman ismlar bilan ta'minlaydi. Bu Aqchaxon-qal'adagi suloladan dalolat beradi va qirol oilasi portretlari sulolaga ehtirom ko'rinishida tasvirlanganga o'xshaydi. [1.41-46b].

Aqchaxon-qal'adan topilgan devoriy va boshqa san'at korpusi Xorazm san'atini o'rganishga yangi turtki beradi. Biroq, Aqchaxon-qal'aning o'ziga xos kontekstida bu munozarani bir necha masalalar murakkablashtirishi mumkin, ulardan asosiysi, binoni bezashda ishtirok etgan homiylar va dizaynerlarning kimligidir. Aqchaxon-qal'adagi namoyish dasturida Eron (Ahamoniylar va Parfiya [jumladan, ellinlar]), cho'l va, ehtimol, mahalliy san'atning ko'plab elementlari, Xorazmning qishloq xo'jaligi va chorvachilik dunyosi o'rtasidagi dinamik joylashuvini aks ettiruvchi eklektik tarzda o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, Aqchaxon-qal'aning o'ziga xos mavqeini hisobga olgan holda, ushbu tasviriy san'at "Xorazm" uslubining vakili deb avtomatik tarzda taxmin qilish mumkin emas. Xorazmda bo'lgani kabi, san'atda ham parfiya «uslub» to'g'risida uning eklektizmidan boshqa haqiqiy kelishuv mavjud emas. Masalan, Smitning Parfiya portretiga oid mulohazalari bu fikrni ta'kidlaydi. Smit Parfiya portretlarini "yunon naturalizmi" ning kengaytmasi sifatida ko'radi, lekin sezilarli darajada "ular yunon va sharqning sintezini emas, balki yunoncha vositalar yordamida yangi va o'ziga xos Eron qiyofasini ifodalashga urinishdir" deydi. [3. 229-263].

Rasmlarning ko'pchiligi markaziy binoning shimoliy –g'arbiy qismidagi ustunli zallardan topilgan. Zal uch tomonlama o'ralgan shimoldan hovliga qarab chiqilgan. Zaldagi tasvirlar bir-birini to'ldiruvchi ikkita mavzudan iborat. Binodagi ustunlar orasidagi bo'shliqlar orasidagi uchta Avesto xudolarining tasvirlari orqa devordan tashqaridagi hovlidan yaqqol ko'rinib turardi. Rasmlar binoni tashlab ketilib, talon-taroj qilingannan keyin o'pirilib tushgan poldagi devor qoldiqlaridan topilgan.

Bino yon devorlari, tom va ustunlar gipslangan va bu erdagi ikkinchi mavzu tasvir elementlari bir butunlikga birlashadi. Bu ormonli maydon, egilib turuvchi novdalar, yashil barglar, tok novdalarining shakllari va forsiy hayoliy gullari hisoblangan paradeizolari, ular orasida yovvoyi hayvonlar va qushlarning turgan, yugurayotgan va uchayotgan real tasvirlarini odatiy turlari orqali aniqlash mumkin. Ehtimol bu erda zal markazida o'tirgan shox, uning orqasida va bir qarashda quyosh va soyasi bilan effektli uch olchovli gayrioddiy o'rmon, o'tirgan shox Avestoning buyuk xudolari tomonidan qo'riqlanar edi.

Zalning orqa devorida uchta katta rasm bo'lgan. Ulardan ikkitasi juda yaxshi saqlangan, uchinchi rasmning faqat yarmi saqlanib qolgan.

Rasmlar orasida erkak tasviri garchi yuzida tuklar bo'lmasa ham massiv bo'yalgan toj va o'ng soniga qisqa qilich (akinah) bog'lagan ko'rinishi sharq tasviri antropomorfik figuralariga xosdir. Tasvirdagi erkaklar keng bichimli ko'ylakga o'xshash osilib turuvchi tunika kiygan. U kichikroq taxtachalarga bo'lingan va ularning har birida zardushtiylik ruhoniylari bir qo'lida zardushtiylik marosimi bilan bog'liq bo'lgan bir dasta gul shoxlarini ushlab turgan va odam boshlari bilan qarama-qarshi ikki niqobli xo'rozning takrorlanuvchi naqshlari tasvirlangan. O'ng tomonda tunika qilich tasmasi bilan ko'tarilib turibdi, shimlar qisman ko'rinadi. Kiyimlar uzun oyoqli, uzun sochli qushlarning takroriy naqshlari bilan bezatilgan.

Ushbu tasvirning eng muhim jihati tunikaning old qismidagi kichik panellarda mavjud bo'lgan tafsilotdir. Zardushtiylik ruhoniylari va xo'roz yoki xo'roz o'rtasidagi bu bog'liqlik bu figura inson o'limidan so'ng uch kun davomida ruhani qo'riqlab turgan Avesto xudosi Srosh ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, u tunning so'nggi soatlari bilan bo'lib, uning oxiri tong o'tishini bildiruvchi xo'roz bilan belgilanadi va yana hayotning o'tishi bilan bog'liq holda, ruh to'rtinchi kuni tongda hukm qilinadi.

Markaziy figuraning boshi tepasida qizil doiralar bilan nuqtalangan ko'k chiziq bor. Katta doira to'g'ridan- to'g'ri boshi ustida ko'rsatilgan. U osmonni ko'tarib turganga o'xshaydi, markazda quyosh bor. Avesto panteonida aniq parallellik yo'q, lekin eng yaqini, osmonni pastdan ushlab turadigan va ayniqsa jangda muvaffaqiyat bilan bog'liq bo'lgan Fravashi ayol qo'riqchi farishtalar guruhidir. Ko'rinishidan, bu raqam ushbu qo'riqchilarning moslashtirilgan vakili bo'lishi mumkin. Tunikning old panelida yana zardushtiylik mavzusidagi tasvirlar, bu erda past

egilgan platform oldida o'tirgan, ikkinchi kichikroq figura unga qaragan. Shuning uchun u zardushtiylik niqobini kiygan. Bu, ehtimol, bir qator diniy marosimlarda ishtirok etayotgan shohni ifodalaydi. [1.41-49b]

Aqchaxon-qal'adan topilgan devoriy suratlarda qizil rang ko'plab qo'llanilganini ko'rish mumkin. Buni yosh shoxlarning buyalgan qizil rangdagi quloqlarida ham uchratish mumkin. Qizil rangi Qadimgi Yunoniston va Rimda boylik, kuch va ehtiros ramzi hisoblangan. U ko'pincha freskalar va mozaikalarda xudolar va qahramonlarni tasvirlash uchun ishlatilgan.

Aqchaxon-qal'a yodgorligidan topilgan devoriy rasmlar o'z navbatida yodgorlikning ibodatxona, saroy bo'lganligi haqida izoh beradi. Bu yodgorlikning maqbara bo'lganligi haqidagi ma'lumotlarni bilish uchun uning me'morchiligini ko'rib chiqish g'oyalarini ilgari suradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alison Betts, G'ayratdin Xodjaniyazov "Aqchaxon-qal'a". N.:2019 . 66b
2. Xojaniyazov G., Hákiminyazov J. Qaraqalpaqstanniń ájayıp jeti esteligi. – Nókis, "Bilim". – 93 b. 2004-j.
3. Fiona Kidd., "Complex Connections : Figurative Art from Akchakhan-Kala and the Problematic Question of Relations between Khorezm and Parthia"., A.: 2011y. 229-263
4. Mambetullaev M., Turebekov M. Arxeologiya. – Nókis., "Miraziz Nukus". – 256 b. 2014-j.
5. Turebekov M., Hákiminyazov J., Qdınıyazov O., Saypov S., Alimbetov A., Utepbergenov F. Arxeologiyalıq dala – qánigelik ámeliyatı. – Nókis, 2020.
6. Jumabaev Dawletbay Erkinbay ulı, Turdibaev Nurdawlet Baxtiyar ulı, Abatbaev Azizbek Saidovich "QARAQALPAQSTAN AYMAĞÍNDAGÍ ESTELIKLERDÍŇ IZERTLENIW TARIYXÍNAN" T.: 2023 "International Scientific-Practical Conference". T.: 2023. 27-33b.